

Ondřej Hejnal

Marek Jakoubek (ed.): *Teorie etnicity: Čítanka textů*

Praha: Sociologické nakladatelství. 2016. 733 s.
ISBN 978-80-7419-185-5

Sestavení sborníku *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace* (2009) a překlad *Cikánů* Wernera Cohna (2009) představují poslední dvě knižní publikace, které v zásadě zakončily několikaleté úsilí Marka Jakoubka ve vztahu k tzv. romské problematice a odstartovaly sérii nejrůznějších monografií, jejichž společným jmenovatelem se stalo Vojvodovo, resp. výklad všemožných historických, sociálních či kulturních aspektů života obyvatel této zaniklé česko-bulharské vesnice. Vzhledem k neutrálnímu, resp. absentujícímu vztahu k oblastem Jakoubkova (staro)nového terénu se pro mne zdánlivě nekonečný přívál „vojvodovských knih“ stával stále méně čtenářsky atraktivní a spolu se silicím faktografickým rázem i stále více badatelsky mimoběžný. V tomto kontextu lze nedávne vydání více než 700stránkové *Teorie etnicity: Čítanky textů* vnímat též jako oživení a navázání na zhruba sedm let neaktivní část Jakoubkova badatelského portfolia. Vzhledem k tomu, že otázky migrace, etnické příslušnosti, kultury nebo politiky identit se pod mediální hlavičkou tzv. „uprchlické krize“ již delší dobu těší nebývalému zájmu ze strany médií a různých aktérů, vydání knihy, která „pojednává [...] o teoriích etnicity“ (s. 17), resp. „nabízí čtenáři, aby se seznámil s klíčovými polohami zkoumání (v oblasti teorie) etnicity na západ od našich hranic [...] – a to nikoli prostřednictvím převypravování, ale tím, že čtenářům umožní přímý kontakt s texty samými“ (s. 38–39), se zároveň setkává i s aktuálními otázkami přesahujícími akademické debaty a prostředí.

V určitém ohledu se čítanka podobá dříve vydaným publikacím *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů* Miroslava Hrocha (2003) a *Etnicita a nacionalismus* Thomase H. Eriksena (2012, český překlad). Na rozdíl od první obsahuje recenzovaný sborník překlady kompletních studií, tj. nikoli pouze kratších ukázek, a oproti druhé se nejedná o knihu, která by jako celek tvořila (jen) editorův vlastní výklad – byť i s ním se čtenář v zásadě setká (viz dále). Nepočítáme-li Předmluvu, základní členění sbírky do tří oddílů představuje i doporučený „směr“ četby: úvodních sedm (*Meta*)teoretických studií tvoří výkladový předstupeň jedenácti *Jednotlivých přístupů k tematizaci etnicity*, které by měly předcházet četbě zbylých šesti empiričtější zaměřených *Případových studií*.

Jakkoli se jedná o texty staršího data publikování – „průměrný věk“ studií je 33 let (nejstarší 1940, nejmladší 2009) –, mezi třemi desítkami (spolu)autorů nalezneme jak přední postavy soudobých debat o etnicitě či alternativních konceptech (např. Thomas H. Eriksen, Rogers Brubaker nebo manželé Comaroffovi), tak i zástupce starších generací (např. Fredrik Barth, Abner Cohen, Nathan Glazer a Daniel P. Moynihan), jejichž stěžejní publikace

konceptualizující etnicitu, etnické skupiny či vztah kultury a etnicity jsou obecně považovány za *condicio sine qua non* bádání o etnicitě. Do výběru si našly cestu i studie Pierra Van Den Bergheho, pojímající v souladu s principy evoluční biologie etnicitu, resp. etnické cítění jako určitou „nastavbu“ biologicky chápaného příbuzenství, nebo Beverly Nagelové Lauwagieové, která interpretuje subsistenční strategie Cikánů/Travellerů prostřednictvím bioekologických reprodukčních modelů. Uvážíme-li jen doposud zmíněná jména a jejich různá pojetí – jak víceméně kompatibilní (situacionalismus, instrumentalismus, konstruktivismus atd.), tak ve vztahu k některým rozporná (primordialismus), popř. rozpor přemostující (kognitivismus) –, je poměrně zřejmé, že čítanka neodpovídá souboru nejmilejších položek z editorova „čtenářského (konceptuálního) deníku“. Jakkoli vyjádřená kritéria výběru textů – (a) uplatnění *antropologické perspektivy* (s. 34); (b) *angličtina* (s. 35); (c) *starší datum publikace* (s. 36) – již otisk jeho badatelské orientace bezesporu nesou, vzhledem k neexistenci „objektivních“ měřítek je jejich explicitní předložení ve vztahu ke čtenáři v principu férové.

První oddíl knihy nabízí studie přehledové/historické a/nebo zaměřené na epistemologické otázky. Studie Elizabeth Tonkinové, Maryon McDonaldové, Malcolma Chapmana „Etnicita“ coby historicko-etymologický rozbor, komparativní text Michaela Hechtera „Teorie etnických vztahů. Primordialistické vs. strukturální výkladové modely“ a Eriksenův „Epistemologický status konceptu etnicity“ mají přehledový charakter. Ostatní texty v tomto oddíle mají blíže prezentaci vlastního výkladu epistemologických otázek: „Bída primordialismu: demystifikace etnických vazeb“ Jacka D. Ellera a Reeda M. Coughlana je nelítnou konstruktivistickou kritikou primordialismu, jehož proponentem má být (a spíše není) Clifford Geertz, a příspěvek „O totemismu a etnicitě“ manželů Comaroffových nabízí pět tvrzení o etnicitě, jejichž konceptuální provázanost, deklarovaná coby cíl (s. 182), je přinejmenším sporná. V tomto ohledu je druhý zařazený text zmíněných manželů vztahující se k „Etnicitě a. s.“ (druhý oddíl) jako předmětu analýzy (zejména její komercializaci) o poznání jasnější.

Oproti tomu studie Richarda Jenkinse a Abnera Cohena patří k tomu nejlepšimu, co čítanka nabízí. V návaznosti na věhlasnou předmluvu ke sborníku *Etnické skupiny a hranice* Fredrika Bartha ((1969), druhý oddíl) rozvíjí Jenkins ve statích „Přehodnocení etnicity“ a „Rekonceptualizace etnicity: identita, kategorizace a moc“ (druhý oddíl) vlastní přístup, který zdůrazňuje nutnost analyticky uchopit a propojit jak procesy utvářející etnicitu či etnickou identitu „zevnitř“, tj. jejími nositeli, tak i snahy o kategorizaci „zvenčí“ (např. státním aparátem), odehrávající se zpravidla v mocensky nerovném kontextu. Podobné konceptuální ambice má i text Joany Nagelové „Konstruování etnicity: utváření a přetváření etnické identity a kultury“, který je zastřešen svéráznou verzí konstruktivismu: Člověk (de)konstruuje cokoli, co si usmyslí – např. si může vzít „nákupní košík“, tj. kulturu, a „z věcí, které do vozíku vložíme – z umění, hudby, oblečení, náboženství, norem, přesvědčení, symbolů, mýtů nebo zvyků“ – pak vznikne naše „etnická kultura“ (s. 435). Oproti Jenkinsově precizní a vyvážené argumentační linii je Nagelová v otázce struktura vs. aktér zjevně blíže druhé možnosti.

V „Lekci z etnicity“ a „Politické etnicitě v současných afrických městech“ (třetí oddíl) Cohen jednak shrnuje instrumentalistickou pozici a jednak kritizuje přístupy, jejichž „ústřední pojetí je deskriptivní a [...] argument je v podstatě kruhový“ (s. 126). Mezi zástupce takových pojetí, kteří chápou „etnicitu jako v podstatě vrozenou predispozici“, přitom řadí např. Bartha, který „zachází tak daleko, že jí (etnicitě) připisuje samostatnou existenci nezávislou

na sociálním „obsahu“ (s. 126). Krom Bartha by bylo možné zmínit i Rogerse Brubakera, jehož slavná studie „Etnicita jako kognice“ (spolu s Marou Lovemanovou a Peterem Stamatovem, druhý oddíl) mj. vysvětluje stereotypy jako „přímý důsledek běžných kognitivních procesů“ (s. 470). V dikci Cohenovy argumentace lze říci, že takové „argumenty se nestanou analytičtějšími, přisoudíme-li identifikaci a kategorizaci takzvané kognici a začneme konstruovat „kognitivní mapy“, abychom je „vysvětlili““ (s. 126). Vedle toho Cohen uvádí i (zčásti provokativní či kontraintuitivní) příklad výzkumu makléřů pojímaných coby specifická etnická skupina. Kritiku podobných instrumentalistických vymezení představuje text „Etnicita a identita“ Arnolda L. Epsteina, který se zaměřuje na neutilitární a neinstrumentalistické (emocionální) aspekty etnicity, resp. etnické identity.

Druhý oddíl je uveden dvěma předmluvami ke sborníkům, které z opačných stran Atlantického oceánu spoluurčovaly charakter následných debat. Mladším sborníkem, resp. předmluvou je „Etnicita: teorie a zkušenost“ amerických sociologů Nathana Glazera a Daniela P. Moynihana, zastřešující instrumentalisticky pojatou etnicitou různé „formy identifikace založené na tak rozmanitých sociálních skutečnostech, jako jsou náboženství, jazyk a národnostní původ“, jejichž společným jmenovatelem je, že se „všechny staly efektivními ohnisky skupinové mobilizace s konkrétními politickými cíli“ (s. 256). Severoamerickému prostředí a tamním debatám odpovídají i dvě konceptuálně (v příslušných aspektech více či méně) odlišné studie. Stať „Jak se rodí etnicita: revize a reformulace“ Williama L. Yanceyho, Eugenea P. Ericksena a Richarda N. Julianiho předpokládá, že etnicita není „připsaná konstanta či přechodně konstantní proměnná“, ale že etnické skupiny coby „rodící se jevy“ byly „vytvořeny strukturálními podmínkami“ (s. 269). „Symbolická etnicita: budoucnost etnických skupin a kultur v Americe“ Herberta J. Ganse předkládá hypotézu, že se lidé z třetí generace etnických skupin „čím dál tím méně zajímají o své etnické kultury a organizace (...) a místo toho se mnohem více soustředí na udržení své etnické identity“ (s. 321), tj. pokouší se „nalézt svou identitu v „přidružení se“ k abstraktní kolektivitě, která coby interagující skupina neexistuje“ (s. 322).

Druhý sborník – *Etnické skupiny a hranice* – je zastoupen dvěma texty. Nechybí (stejně pojmenovaná) předmluva editora Fredrika Bartha, v níž je nastíněn přístup zdůrazňující zájem o „etnické hranice a jejich udržování“ prostřednictvím sociálních interakcí (transakcí), resp. zaměřený na „různorodé procesy [...] vytváření a udržování etnických skupin“, které ztotožňuje s „kategoriemi askripce a identifikace ze strany samotných aktérů“ (s. 210). Jinými slovy etnickou skupinu nelze jednoduše ztotožnit s výčtem „objektivních“ kulturních prvků, jelikož „(k)ulturní rysy, které signalizují hranici, se mohou změnit, a zrovna tak se mohou transformovat i kulturní charakteristiky členů této skupiny“ (s. 215) – v principu tímto směrem se ubírá argumentace Gunnara Haalanda ve studii „Ekonomické determinanty v etnických procesech“ z téhož sborníku (třetí oddíl čítanky), popisující složité vztahy etnické identity/kultury súdánských kopaničářů (Furů). Otázky identity a identifikace řeší ve své výrazně anti-esencialisticky laděné stati „Vezové nejsou druh lidí: identita, odlišnost a „etnicita“ rybářů západního Madagaskaru“ i Rita Astutiová. Na základě svého etnografického výzkumu představuje pojetí identity, která „není stavem bytí, do něhož by se lidé narodili, ale činností, kterým se lidé učí a jež vykonávají“ (s. 687). Vzhledem ke směřování bádání o etnicitě se různá zákoutí tématu (de)esencializace etnických identit, skupin atd. objevují i v řadě dalších čítankových studií.

Vedle této jednotící linie můžeme čítanku rovněž chápat jako problematizaci mnohdy až nekritického obdivu k Fredriku Barthovi, resp. představy náhlé paradigmatické změny – odrážející se kupř. v ustálených spojeních „post-barthovské přístupy“ –, kterou svým sborníkem (svou předmluvou), „objevem“ hranic, interakcí nebo sebeaskripce aktérů měl způsobit. V tomto smyslu usazují zařazené studie Barthův koncept do kontextu doby a tehdejšího stavu poznání. Zejména je třeba upozornit na text Michaela Moermana „Jak se dělá etnicita. Být Luem: Využívání a zneužívání etnické identifikace“, identifikující rok před Barthem (tj. v roce 1968) řadu metodologických a konceptuálních zkreslení, jejichž odhalení bývá spojováno se jménem norského antropologa, nebo na legendární studii „Sociální organizace moderního Zululandu“ (1940, třetí oddíl) Maxe Gluckmana, která (zdanlivě „bez teorie“) interpretuje vzájemné interakce/konflikty nativních obyvatel s Evropany a jejich vztah v rámci sociální struktury duálního charakteru (Gluckman při tom konceptuálně využívá termín „hranice“). Vzhledem k využití metodologického konceptu sociální situace se Gluckmanova studie stala inspiračním zdrojem pro situacionalistickou perspektivu – v čítance reprezentovanou textem „Situační etnicita“ Jonathana Y. Okamury –, která „dokládá výraznou proměnlivost významu etnicity pro sociální vztahy v různých sociálních kontextech a na různých úrovních sociální organizace“ (s. 341). Jakkoli se taková perspektiva může jevit jako „v zásadě barthovská“, Okamura je poměrně kritický k přístupu norského antropologa a ukazuje, že se jím, resp. jeho spornými aspekty, ve svých empirických studiích neřídí ani Barth samotný (s. 349).

Editorova kromobýčejně rozsáhlá předmluva tvoří – s více než 100 stranami – *doslova* samostatnou kapitolu. Ať už „nechce (č)í chce být úvodem k četbě“ (s. 39), stává se prostřednictvím kontextualizace vybraných textů „výkladem, který se [...] staví mezi čtenáře a text“ (tamtéž), tj. potenciálně součástí příčin následujícího povzdechnutí – „místo aby se zájemci seznamovali s odpovídajícími texty a stanovisky jejich autorů, obeznamují se namísto toho“ s cizími a sekundárními převyprávěními (s. 24). Vzhledem k počtu zahrnutých oblastí (včetně tuzemských debat), provokativnímu charakteru některých obsažených tezí a v neposlední řadě i nemalému rozsahu mohla být předmluva do značné míry publikována samostatně a uvážíme-li „sborníkovost“ čítanky, vcelku s jistotou tedy nebyl její vznik motivován „absurdní[m] systé[m] hodnocení vědy nutící autory k recyklaci textů“ (Woitsch 2012: 165).

Nehledě na možné dílčí námitky je čítanka *Teorie etnicity* složena z pečlivě vybraných a nesporně kvalitních a vysoce relevantních textů, které jsou vzájemně pospojovány četnými konceptuálními, intertextuálními i bibliografickými vazbami. Čítanka nabízí (přinejmenším) začínajícím badatelům možnost seznámit se s klíčovými texty v oblasti studia etnicity, resp. s jejich českými (bezesporu kvalitními) překlady. Jakkoli není dodržování editorem navrženého směru (epistemologie–teorie–empirie) nezbytně nutné, díky promyšlené návaznosti dílčích studií se rozhodně vyplácí.

Literatura

WOITSCH, Jiří. 2012. „Marek Jakoubek: Vojvodovo – etnologie krajanské obce v Bulharsku.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 48(1): 163–166.